

A megértés megértése?*

A témáról...

Ma már szociológiai közhely, hogy az iskola pszeudodemokratikus intézmény, mely a fennálló társadalmi egyenlőtlenségeket (vagyis a relatív mobilitási esélyeket) nemhogy csökkentené, hanem inherens módon legalizálja, mint ahogy az is nyilvánvaló, hogy az európai értelmiség (intellectuel) politikai szerepvállalása majdhogynem kötelező jellegű hagyomány (főleg ebben a régióban). Egyre gyakrabban hallani a gazdasági tőkéről, mely átkonvertálható kulturális és szimbolikus, majd politikai tőkévé, és arról, hogy a kispolgári éthosz a zenei izléstől kezdve a vásárlási szokásokon keresztül a sportolási szokásokig minden területet meghatároz.

Aki már olvasott munkákat Pierre Bourdieu-tól, annak nem új felfedezés, hogy a fenti megállapítások tőle származnak. De aki még csak most fedezi föl a rejtett kapcsolatot a szociológia és a mindennapi élet között, az is olvashatott hasonló gondolatokat más szerzőktől. Nem újak tehát a problémák, s megfejtésük még csak nem is igényel túl nagy fejtörést. A bourdieu-i gondolatok újdonsága inkább a megoldások eredetiségében és az összefüggések mélységeiben rejlik.

Pierre Bourdieu 1957 óta foglalkozik hivatásszerűen szociológiával. Pályáját Algéria társadalmi szerkezetének tanulmányozásával kezdte, ahol tanulmányozta a kabil törzsi társadalom íratlan szabályait és gyakorlati rutinokba beágyazott életvitelét. Vizsgálta azt, hogy milyen rendszerben termelődik újjá ez a stabil társadalmi szerkezet, és melyek azok az intézmények és kulturális szokások, amik kontrasztban állnak a fennálló francia uralkodó-hatalmi renddel. Ezekben a tanulmányokban használta először a szimbolikus és presztízstöke fogalmát.

* A Szakkollégium évek óta szervez előadásokat azokról a témákról, melyek a tagokat foglalkoztatják. Nem titkoltan hagyományteremtő szándékkal szeretnénk ezekről kritikákat, beszámolókat írni. A jelenlegi szöveg Wessely Anna *Bourdieu elmélete a kulturális mezőről* címmel tartott előadásának rövid összefoglalója.

Wessely Anna 1951. március 25-én született. az ELTE-n végezte egyetemi tanulmányait művészettörténet (1969-1975), esztétika, majd szociológia szakon. 1989-93 között a Replika, 1991-94 között a Szociológiai Füzetek szerkesztője, 1992 óta pedig a BUKSZ-é. 1996-98 között az MTV Közalapítvány elnökségi tagja. Eddig egy monográfiája jelent meg: Asszonyi Tamás (1982) címmel, s szerkesztője volt az A kultúra szociológiája című tanulmánygyűjteménynek (1998).

De nem elégszik meg a rendszer pusztá leírásával (vö.: Claude Lévi-Stauss), jóval túlmege ezen. Arra kíváncsi, hogyan érthető meg egy társadalom, egy alapvetően más kultúra. Persze ennek a diszpozíciónak is hagyományai vannak. Bourdieu gondolatai wittgensteini alapelemekből építkeznek¹ és ezeket kiteljesítve a társadalmi struktúrára, mondja ki egyik fő tételét: a megértéshez (vagyis egy más kultúra valódi megismeréséhez) fel kell adni saját kultúránkat. Vagy ahogy Jacques Lacan fogalmaz: létre kell jönnie a *traumának*, a *Másik igazi* megtapasztalásának. Be kell szocializálódni az adott társadalomba (ami *ab ovo* nehézségekkel jár), s még ha ez létre is jön, fel kell készülni arra a lehetőségre, hogy saját kultúránk adott esetben árulónak tekint bennünket. De ne szaladjunk ennyire előre. Ahhoz ugyanis, hogy ez az állapot létrejöjjön, vagyis hogy gond nélkül tudjunk közlekedni két kultúra között, ki kell alakítani egy közvetítő nyelvet. Ám sajnos ez még egy kutatónak sem sikerült teljes mértékben. Hozzáteszem, a probléma nem csupán módszertani szempontból tűnik megoldhatatlannak.

S ha már itt tartunk, szeretném felhívni a figyelmet Slavoj Žižek² egy gondolatára. Szerinte napjaink neoliberális, hatalmi-politikai struktúrájának végső célja az, hogy “steril folklorista entitássá”³ korcsosítsa a “*lényegétől megfosztott Másik*”-at⁴, s ha ez létrejött, akkor ebben a *kasztrált* állapotban lévő kultúrát fogadja el. Ez azt jelenti, hogy ez a fajta nagyhatalmi berendezkedés eleve megfosztja magától a megismerés lehetőségét, sőt, a más kultúra felé irányuló “tisztelete” nem más, mint a *rasszizmus inverz formája*⁵.

Nyugodtan nevezhetjük szélsőséges gondolatnak is a fentieket⁶, de joggal feltételezzük, hogy a szociológus távolságtartó objektivitása és szakértelme nem érint ilyen politikai dimenziókat.

¹ Miszerint a szituációhoz tartozó nyelvjáték csak azok számára lehet érthető, akik maguk is részesei.

² irodalomelmélész.

³ Žižek: Az inherens törvényszegés avagy a hatalom obszcenitása (In: Thalassa, 1997/1.

⁴ Žižek, 118. o.

⁵ uo.

⁶ Megoldási javaslata az, hogy az egyén azonosuljon a megérteni vágyó Másik gyenge pontjával: “...amikor nemcsak a rejtett valódi jelentést vesszük észre (trauma), hanem inkább a vakfoltot, azt a zsákutcát, amit a burjánzó jelentés megpróbál eltakarni [...] nem a speciális tulajdonságokra (szokásaik furcsaságaira, stb.) kell koncentrálni, hanem meg kell próbálni megkeresni azt, ami kikerüli az ő figyelmüket, azt a pontot, ahol a Másik önmagában véve szétdarabolt, nincs hozzákapcsolva “specifikus környezetéhez” [...] a korlátnak ez a megkettőződése tulajdonképpen azt teszi lehetővé, hogy valóra váljon. Akkor értem meg a Másikat, ha megértem, hogy az engem zavaró probléma a Másikat is zavarja.”

Bourdieu sem teszi ezt, hanem megkeresi a kapcsolatot egy adott kultúrán belüli gondolkodás cselekvésbeli megnyilvánulásainak megmagyarázásához. Ehhez pedig a művészettörténetből vesz példát.⁷

Mindenki intuitíve érzi a relációt egy történelmi korral való ismerkedése során az egyes művészeti ágak, s még mélyebben a gondolkodásmód és egyéni vagy társadalmi cselekvések között. A "korszellemről" van szó, mely valójában a társadalom létfeltételei által meghatározott kényszer, s mely spontán módon valósul meg az egyéni cselekvésekben (Panofskytól véve példát: a skolasztikus gondolkodáson való iskolázottság meghatározza a gótikus építészeti stílusjegyeit). Mindenki érzi, de Bourdieu-nek megoldási javaslata is van. A közvetítő elem gondolkodás és cselekvés között a *habitus*, mely ugyan a társadalom létfeltételei által meghatározott (így az eltérő társadalmi feltételek eltérő habitust is teremtenek) és a társadalmi struktúra által formálódik (sőt, nem tudatos egyéni cselekvés, inkább magatartásminta), mégis az egyén által gyakorolt változatos viselkedés. Ezt a habitust vizsgálták meg többek között a kabil törzseknél, a mozabitáknál és a béarni⁸ parasztoknál. A *habitus*, ezen közvetítő funkcióján túl, egyfajta mérlegelési elv, melynek segítségével az egyén eligazodik a világban, s mellyel élet(t)rendjét kialakítja, döntéseit cselekvéssé transzformálja. Olyan ez, mint a szabad választás fikciója, ahol artikulálódik a parancs, hogy miként *kell* az embernek szabadon választania.

A társadalmi befolyásnak vannak nyilvánvalóbb formái is. Általában elmondható, hogy ahol egy szféra (Bourdieu terminológiájával élve: mező⁹) hatalmi pozícióba kerül, tevékenységi köre kitér és hatást gyakorol más mezők értékrendjére. Erre találunk példát a szocialista társadalmi berendezkedésnél, ahol a politikai mezőbe ágyazódott be a társadalmi, gazdasági, vallási, sportmező, stb. Ezen túl pedig az egyes mezőkön belül is vannak specifikus vonások (maga Bourdieu is sok helyen elmondja, hogy a mező erőter, másrészt harcok színtere).

Bourdieu-t sokszor és sokan illették az ökonomizmus vádjával, ha ugyan a közgazdaságból vett terminológia egyáltalán annak számít. És első hallásra valóban furcsán hat egy olyan kijelentés, miszerint a tudományos mezőben megszerzett tőke (ami itt leginkább presztízst, elismerést jelent a konkrét anyagiakon túl) mezőspecifikus voltát meghaladóan más piacon is használható. Ez a tőkekonverzió Bourdieu-nél mélyebb jelenségek feltárására

⁷ Pontosabban Erwin Panofsky: A gótikus építészet és skolasztikus gondolkodás c. munkájából.

⁸ Bourdieu is itt született 1930-ban.

⁹ franciául: *champ*

alkalmas, mint például arra, hogy a magas presztízsű szaktudás kvázi felhatalmazhat egy egyént arra, hogy aktuálpolitikai kérdésekben is hitelesen nyilatkozzon egy nyilvános fórumon. Nemcsak Emile Zola, Jean-Paul Sartre vagy Albert Camus gyakorolt hatást saját korának közvéleményére (nemcsak az értelmiségi mezőben!), a politikai fókuszba kerülés lehetősége ma már szinte kívánalom minden olyan értelmiségi számára, aki más szakterületen "letett valamit az asztalra". Nyilvánvalóan a tudatos politikai szerepvállalás kissé visszás helyzetet eredményez egy ilyen nézőpontból. Hiszen a politikai mezőnek is megvannak a maga szakemberei, és a média közvélemény-formáló szerepét is belekalkulálva már-már ott tartunk, hogy a hitelesség illúzió csupán. Illúzió, melynek egyik legszélesebb bázisa maga a televízió.

Napjainkban, miután Bourdieu is tudatosan szerepet vállal a politikában, kötelezőnek érezvén a kommunikációnak ezt a módját, a televíziót és az internetet használja csatornaként. Ez a viselkedésmód összefüggésbe hozható a televízió nézettségével (hiszen maga sem titkolja tudatformáló funkcióját), valamint azzal, hogy immár ez az egyetlen (nek tűnő) fórum, ahol egy szegény szociológus panaszai meghallgatásra talál(hat)nak.

...és az előadásról

Tény, hogy sok kritika érte az előadást, mivel a címben szereplő kulturális mező majdhogynem érintőlegesen szerepelt benne. S tény továbbá, hogy visszhangra csak az aktualitást érintő témák találtak. Ebben a recenzióban is csak egyes témák sematikus ábrázolására vállalkoztam, és kénytelen voltam kihagyni olyan érdekes problémafelvetéseket, mint a *szakítás* a hagyományos gondolkodásmóddal, vagy a kötelező távolságtartás, objektivitás és *megértő szociológia*, melyek ismerete nélkül nehezen érthető meg Bourdieu. Nem is ez a feladatom. Ennek ellenére sikeresnek tartom a május tizedikei fórumot, hiszen további kérdéseket vet fel a tematika, és további előadásokra ösztönöz a kritika.

Gáspár Katalin

Néhány olvasmány Pierre Bourdieu-től

1. Sociologie de l'Algérie - 1958
2. La déracinement - 1964
3. Les héritiers - 1965
4. Un art moyen - 1966
5. L'amour de l'art - 1966
6. A művészeti észlelés szociológiai elméletének elemei - 1968
7. (In: A művészet szociológiája, 1979, szerk. Józsa Péter)
8. La reproduction - 1970
9. Le marché des biens symboliques - 1971
10. Le courrier et sa griffe - 1975
11. Anatomie du goût - 1976
12. Utószó Erwin Panofsky: Gótikus művészet és skolasztikus gondolkodás című könyvéhez
13. Le sens pratique - 1980
14. A szociológus mestersége (In: Filozófiai Figyelő, 1983)
15. Homo academicus - 1984
16. L'opinion publique n'existe pas - 1972 ("A közvélemény nem létezik". In: Tömegkommunikációs Műhely, 1974)
17. Les doxosophes - 1972
18. Classes et classement - 1973
19. A beszédtevékenység gazdaságtana (Tömegkommunikációs Műhely, 1976)
20. A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése (szerk.: Ferge Zsuzsa, Gondolat, 1978)
21. La distinction - 1979
22. Sartre: L'invention de l'intellectuel totale - 1980 (Sartre, avagy a totális értelmiségi feltalálása, In: Világosság 1993/3)
23. La noblesse d'état - 1989
24. Règles de l'art - 1992
25. Világ értelmiségei, egyesüljetek! (Valóság, 1993/5)
26. Sur la télévision - 1996
27. Méditations pascaliennes - 1997
28. La domination masculine - 1998
29. La structure social de l'économie - 2000